

AIVARAS STEPUKONIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

NEPADORIOSIOS SIGMUNDO FREUDO MINTYS: PSICHOANALIZĖS GIMIMAS

The Indecent Thoughts of Sigmund Freud:
The Birth of Psychoanalysis

SUMMARY

The article begins by reconstructing the intellectual as well as emotional upheaval Freud's psychoanalytical hypotheses must have stirred in the learned circles of his contemporary colleagues psychologists and psychiatrists. The next step is to critically review the main concepts that underlie Freud's theories of psyche and personality. A special heed is paid to the elevation of the subconscious over the conscious as a primordial and fundamental psychic phenomenon and to attaching singular functional significance to the libido as a crucial factor determining and thus explaining the development of the human personality. The final paragraphs of the paper are concerned with the broader intellectual impact Freud's psychoanalytical theories made on the philosophical, more specifically, epistemological discussion of the nature and extent of human knowledge.

SANTRAUKA

Straipsnio pradžioje, pasitelkus vaizdingą analogiją, atkuriamas emocinis šurmuly, kurį Sigmundo Freudo psichoanalitinės hipotezės turėjo sukelti akademinuose jo amžininkų kolegų psichologų ir psichiatrų sluoksniuose. Toliau kritiškai apžvelgiamos pagrindinės sąvokos, kuriomis Freudas grindžia savąsias psichikos ir asmenybės teorijas. Ypatingas dėmesys skiriamas dviem metodinėms įžvalgoms: 1) sąmonė iškeltina virš sąmonės kaip pirmykštis ir pamatinis reiškinys; lytinei energijai (libidui) suteiktina išskirtinė funkcinė reikšmė, ją laikant svarbiausiu veiksniu, lemiančiu, vadinasi, kartu ir paaiškinančiu žmogaus asmenybės raidą. Baigiamosiose straipsnio pastraipose pateikiamos apibendrinamosios pastabos apie intelektualinį Freudo psichoanalizės teorijų poveikį filosofinėms, dar tiksliau, epistemologinėms diskusijoms apie žmogaus pažinimo prigimtį ir apimtį Vakarų mąstymo tradicijoje.

RAKTAŽODŽIAI: psichoanalizė, froidiškoji asmenybės teorija, epistemologija, žinojimo sociologija.

KEY WORDS: psychoanalysis, Freud's theory of personality, epistemology, the sociology of knowledge.

I sivaizduokite: nei iš šio, nei iš to jus ima kamuoti nemiga, skauda galvą, sutrinka kvėpavimas, širdies veikla, dingsta apetitas, ima krėsti šaltis. Nejuokais susirūpinate savo sveikata ir kreipiatės į gydytoją, tikėdamiesi, kad pastarasis įvardys jūsų ligą ir skirs reikiamą vaistų. Bet įvykiai pakrypsta kita linkme. Jus apžiūrėjęs ir ištyręs gydytojas netikėtai pareiškia, kad jūsų negalios priežastys nesą grynai fizinės, ir siunčia jus apsilankyti pas psichiatrą. Išvarginti vis prastėjančios savijautos, bet drauge kupini vilties, jog netrukus išsiaiškinsite, kuo sergate, ir bematant pradėsite gydymą, išsiruošiate pas aną mįslingąjį psichiatrą – mįslingąjį, nes juk dorai nenučiuokiate, kuo jis užsiima.

Mandagiai pasibeldę į duris, žengiate į kabinetą, o ten jus pasitinka solidžios išvaizdos barzdotas vyriškis ir pasodina į minkštą kėdę. Ne, jis neprašo jūsų nusirengti ar iškišti liežuvį. Jis tik be perstojo klausinėja – klausinėja apie viską, kone kvočia, kaste kasasi į slapčiausius jūsų asmenybės klodus – troškimus, fantazijas, manijas, apnuogina netgi tas atminties kerteles iš jūsų gyvenimo, apie kurias vien pagalvojus užverda kraujas, darosi baugu ir kartu gėda, apima įniršis, žliaugia prakaitas. Po ilgo ir dirginančio pašnekėsio pasigirsta psichiatro atsargi diagnozė: šitas nesveikavimas atsiradęs dėl perdėtos kastravimo baimės, tas – dėl vaikystėje justo didelio lytinio potraukio motinai, o štai anas – dėl slapto troškimo nužudyti savo tėvą. Beje, dar viena smulkmena! – staiga priduria psichiatras, krapštydamas apžėlusį smakrą – visi tie namai lygiomis sienomis jūsų sapnuose – tai užuomina apie

jūsų tėvą, o balkonai ir kiti architektūriniai kyšuliai, kurių galima įsitverti – apie jūsų motiną, pagaliau anie kenksmingi vabzdžiai – tai jūsų broliai ir seserys.

Ką gi, jūs sukrestė, priblokšti, netekę žado. Pažintis su šiuo įžūliu tardytoju atrodo kaip nevykęs pokštas, ar gal atvirkščiai, kaip pernelyg vykęs pokštas. Jūs – tai eilinis XIX a. pabaigos pacientas, anas kandus kvotėjas – tai genialusis Sigmundas Freudas (1856–1939), psichoanalizės pradininkas.

Savaime suprantama, ką tik nutapytas epizodas yra karikatūriškai supaprastintas, tačiau įspūdis, kurį kadaise turėjo sukelti tiesmukas, kone begėdiškas Freudų dėstymas apie žmonėms intymiausius dalykus – jų giliausius lytinius potroškius ir aistras, – tas įspūdis daugeliu požiūrių ne tik pakirto tradicinės dorovės šaknis, bet ir stačiai glumino, siutino, kurstė įtūžį šių normų puoselėtojų – XIX–XX a. sandūroje gyvenusiam ir dirbusiam europiečiui.

Į savo teorinius atradimus Freudas žvelgė kaip į milžinišką perversmą žmogaus dvasios tyrimuose. Jis įvardijo du sunkius smūgius, kuriuos „naiviai žmonijos savimeilei“ iki jo buvo sudavęs mokslas¹. Tai Mikalojaus Koperniko heliocentrinė sistema, atėmusi iš Žemės Visatos ašies vaidmenį, ir Charleso Darwino rūšių evoliucijos samprata, kildinusi žmogų, kaip ir visą kitą gyvūniją, iš tolydaus gamtos vystymosi, o ne ypatingo, dieviško kūrybos veiksmo. Bet trečiojo, skaudžiausio ir lemtingiausio, kirčio žmogaus puikybė susilaukė, kai psichoanalitiniai tyrimai – su Freudu priešakyje – atskleidė, jog ši išdidumu spindinti būtybė „nėra net savojo būsto

šeimininkas“ ir „turi pasitenkinti apgailėtinomis žiniomis apie nesąmoningus savo psichikos gyvenimo vyksmus“².

Kur esama ūmaus perversmo, ten esama nuožmaus pasipriešinimo. Drašūs ir šokiruojantys Freudo pareiškimai tuometinėje mokslo bendruomenėje įsiūbavo didžiulę ginčų bangą, pradedant atviru šaipymusi ir baigiant giliu įsiklausymu, susižavėjimu bei karštu noru bendradarbiauti. Freudas buvo užsispyręs teoretikas, niekam nenuolaidžiavo, stropiai laikėsi empirinių stebėjimų, kuriais grindė aiškinamąsias savo hipotezes, vengė viso to, ką pats vadino mokslui nederamu komerciniu paslaugumu. Didžiausią susierzinimą Freudu amžininkams kėlė du jo teiginiai: 1) tai, kad tiriant žmogaus psichiką sąmonė yra pirmesnė ir pamatiškesnė už sąmonę ir 2) kad lytiniai potraukiai lemia didžiumą žmogaus minčių, jausmų bei poelgių. Netrukus sugrįšime prie šiųdviejų teiginių, gal daugiau prie pirmojo. Tačiau jau dabar svarbu pažymėti, jog Freudas, kaip tikras žinojimo sociologas, akylai numatė tuometinės kultūrinės ir socialinės aplinkos priešišumą, kurį iš dalies, pernelyg neužsigaudamas, savo teorijomis ir aiškino:

Juk žmogaus prigimtis tokia, kad jis laiko neteisingu tai, ko nemėgsta, lengvai atirasdamas atitinkamų neigiamų argumentų. Žodžiu, visuomenė pateikia nepageidautinus dalykus kaip neteisingus, ji neigia psichoanalizės tiesas, pasitelkdama loginius ir faktinius... argumentus, ir laikosi šių prieštaravimų kaip prietarų, nepaisydama visų bandymų juos įveikti.³

Susipažinkime su pagrindinėmis psichoanalizės sąvokomis. Pradėsiu nuo to,

nuo ko pradeda pats Freudas *Psichoanalizės įvade*, – elgesio riktų ir nakties sapnų aiškinimo. Kadangi elgesio riktų esama įvairių: šnekos, rašymo, skaitymo, klausos, maršos, nukišimo, pametimo ir panašiai, tai siūlau apsiriboti tik pirmąja grupe – šnekos riktai, kai pokalbio metu išsprūsta koks nepageidautinas žodelis ar posakis. Turbūt kiekvienas esame pakliuvę į tą, kartais linksmą, kartais itin nemalonią padėtį. Štai pora pavyzdžių iš asmeninės patirties: prieš kelerius metus, dirbdamas leidykloje, vienai pagyvenusiai redaktorei vietoj paginacijos nurodžiau „vaginaciją“ (mano akibrokštas, ačiū Dievui, buvo nuleistas negirdomis), o vėliau, su drauge filosofe aptardamas paties Freudu *Psichonanalizės paskaitas*, jas netyčia pavadinau „psichoanalijos“ paskaitomis (šįsyk, kaip ir dera jaunajai kartai, abu prapliupome netvardomu juoku). Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog man prasčiausiai burnoje susipynė žodžiai, skiemenys ar kalbos garsai ir daugiau nieko. Taip įvyko netyčia, nenorom, tarsi prieš mano valią. Vadinas, anie iš pažiūros visiškai atsitiktiniai mano poelgiai *neatspindėjo* manęs, *nebuvo reikšmingi* apibūdinant mano asmenybę.

Kitaip galvotų Freudas. Pirmiausia jis atkreiptų dėmesį į aplinkybę, jog ir vienu, ir kitu atveju aš bendravau su moterimis, jog abu kartus mano pasakymuose įsivėlusios klaidos buvo susijusios su priešinga lytimi pačiu tiesmukiausiu požiūriu, tai yra su moters genitalijomis (makštimi) arba jų pakaitalu (išange); taip pat reikšminga ir tai, jog abu šnekos riktai pasireiškė klasikinėmis kalbomis, o ne gimtąja, bylodami apie įmantrų mano pažiūrų ir ketinimų dangstymą, ne

mažiau reikšmingas buvo ir mano ryžtingas bandymas išsižadėti savo žodžių kaip svetimų ir atsitiktinių, liudijantis, jog mano santykis su savo pažiūromis ir ketinimais buvo prieštaraujamo, slopinamo pobūdžio. Vadinas, turėjau (slaptą) ketinimą, jį mėginau savyje užgniaužti, tačiau per klaidą, nevalingai atskleidžiau, supainiodamas su tuo, ką iš tikrųjų norėjau pasakyti, dėl to gerokai sutrikau ir akimirksniu pasitaisiau, nieko nenuokdamas apie ano ketinimo buvimą.

Štai kodėl Freudo nagrinėseną galima vadinti *įžvalgumo metodu*. Ten, kur eilinis žmogus yra linkęs sakyti „nėra“, Freudas sako „yra“; ten, kur pirmasis neužčiuopia jokios prasmės ir yra pasirengęs šalintis savo poelgio kaip ne savo, antrasis *įžvelgia* glaudų ir prasmingą ryšį.

O kaip yra sapnų atveju? Ilgus amžius jie laikyti stebuklinga, daimoniška, nusavinama, pamišėliška žmogaus būseną, kurią valdo paslaptingos išorinės jėgos, nepaisančios žmogaus valios. Antai senovės žydai sapnus laikė vienu iš tiesioginių būdų, kuriuo Dievas ar jo angeliški pasiuntiniai kreipdavosi į žmones: užtenka prisiminti Jobo, Juozapo, pranašo Danieliaus pasakojimus Senajame, ar Juozapo, Marijos vyro, istoriją⁴ Naujajame Testamente. Antikinis pasaulis sapnus siejo su Olimpiečiais, turėjo tam skirtas šventoves – orakulus, kur darbavosi etatiniai sapnuotojai ir profesionalūs sapnų aiškintojai: aiškiaregiai (gr. μαντις – beprotis) bei pranašautojai (gr. προφητης – skelbėjas). Prie sapnavimo kaip ypatingo vidinio atsimainymo šliejosi kitos mistiškos būsenos – poetiškoji ekstazė ir religiškasis įkvėpimas, kurį antikos teoretikai suvokė kaip laikiną Dievo įsikūnijimą žmoguje (gr.

ενθουσιασμος – įsidiavinimas). Ir vienu, ir kitu atveju sapnų turinys, kilmė ir susidarymo aplinkybės buvo suprantami kaip nežmogiški.

Slenkant amžiams sapnus imta aiškinti ir kaip tikslingą gamtinę paskirtį atliekančius reiškinius, atkuriančius ir palaikančius dvasinę bei fizinę žmogaus pusiausvyrą. Pvz., Immanuelis Kantas sapnavimą laikė fiziologiškai tikslinga veikla, galvojo, kad sapnai miegančiame kūne išjudina gyvybinius procesus, kurie būtini, kad organizmas ne tik susigrąžintų jėgas, bet ir visai neužgestų⁵. Freudas fiziologinę sapnų paskirtį irgi pabrėžė, tačiau pagrindinį dėmesį sutelkė į kitą jų savybę – turimą simbolinę reikšmę, kuri analitikui atskleidžianti ne dieviškus kuždesius, o giluminį dvasios posluoksnį – sąsąmonę ir jos lemtingą poveikį įvairiapusei asmenybės raidai.

Sapną Freudas supranta kaip psichikos atsaką į dirginamus dienos išgyvenimus. Šio atsako tikslas – minėtus potyrius (dažniausiai neišsipildžiusius norus) patenkinti ne tiesiogiai, o haliucinaciniais vaizdiniais, tokiu būdu nukenksinant jų neigiamą poveikį žmogaus psichikai. Kertinė sąvoka čia yra noras, apie kurį sapnuotojas paprastai nieko nežino, jis nesąmoningas, nors reiškiasi ir dienos metu. Freudo įsitikinimu, išnagrinėjus sapno turinį, tiksliau, jo atpasakotą simbolinį pakaitalą, galima pažinti tuos nuslopintus norus, kurie yra esminiai siekiant suvokti asmenybę, jos formavimąsi praeityje ir raidos kryptį ateityje. Susapnuotas vanduo gali simbolizuoti gimimą, tolstantys geležinkelio bėgiai – mirtį; lazdos, skėčiai, kartys ar medžiai – vyrišką varpą, o duobės, urvo, lagamino, kišenės, laivo vaizdiniai sapne gali pakeisti

moteriškus lytinius organus. Čia, kaip ir šnekos riktų atveju, Freudas atkakliai laikosi visuotinio reikšmingumo principo: „Mes nemanome, kad sapne yra atsitiktinių ar nereikšmingų dalykų, ir tikimės, kad jis paaiškės, išsiaiškinus kaip tik tokias nereikšmingas, nemotyvuotas detales“⁶. Čia, kaip ir šnekos riktų atveju, žmogaus elgsenoje, jausenoje ir mąstyse- noje Freudas aptinka gausybę įvykių ir darinių, kuriems pats žmogus arba netei- kia prasmės, laiko atsitiktiniais, arba aps- kritai neigia jų buvimą.

Freudo sistema išsiskaido į dvi – as- menybės ir psichikos – teorijas. Iš esmės abi jos gvildena tą patį dalyką – žmogų, tačiau skirtingais požiūriais. Tai šiek tiek apsunkins dėstymą, kadangi, vengiant raizgaus kalbėjimo ir nereikalingo pasi- kartojimo, teks kelis syk nuo vienos teo- rijos persokti prie kitos.

Savo moksle apie asmenybę Freudas vaizduoja žmogų kaip rišlią dvasinių pro- cesų sąrangą – rišlią teoriškai, nebūtinai faktiškai. Sekdamas tradiciniu žmogaus sandaros skirstymu į juslinę, jauslinę ir protinę, jis siūlo savaip išplėtotą, trigubą schemą, kurios apačioje randame *Id*, vi- duryje – *Ego*, o viršūnėje – *Superego*.

Id sudaro visa tai, kas asmenybėje atiduota kūniškų potraukių, aistrų, lyti- nio geidulio (*libido*) valdžion. *Id* reiškia- si ikidoroviniame lygyje kaip pirmykš- tės, iš savęs trykštančios, nesąmoningos energijos indas. Freudas šią energiją daugiau ar mažiau tapatino su seksiniu akstinu, kurį buvo linkęs laikyti vienin- teliu tikru potraukiu, nors tikrovės pri- spirtas vėliau pripažino ir kitas potrau- kių rūšis – pvz., *Ego*, taip pat mirties ir naikinimo paskatas.

Kitas asmenybės klodas – *Ego* – susi- daro, sąveikaudamas su *Id* užvaldžiu- siais potraukiais, tačiau akiai jiems ne- bepakludamas, greičiau juos perpras- damas, įvaldydamas ar, reikalui esant, nuslopindamas. Ikidorovinis *Id* vergauja jusliniams instinktams, *Ego* tariasi su protu ir stengiasi tapti dorovingas. Ta- čiau ne visuomet *Ego* sekasi suvadelioti *Id*. Šių dviejų asmenybės sluoksnių san- tyki, turbūt vėl įkvėptas Platono⁷, Freu- das palygina su raiteliu, kuris turi su- tramdyti stipresnį už save arklį: „Lygiai kaip raiteliui, nenorinčiam išsiskirti su žirgu, dažnai nebelieka nieko kita, kaip tik vesti jį ten, kur šis nori eiti, taip ir *Ego* įgyvendina *Id* valią, tarsi tai būtų jo pa- ties valia.“⁸ Išryškėja trys svarbūs daly- kai: (a) turime vientisą asmenybę, (b) kuri vis dėlto susidvejina, pasidalydama į du atskirus pradus, vienas kurių remia- si biologinės rūšies bendrumu, kitas – atskiros sąmonės ypatumu, (c) šių dvie- jų pradų sąveika – tarsi mūšio laukas, kuriame tai vienas, tai kitas priverstas sudėti ginklus. Kai parklupdomas *Ego*, beatodairiškai tenkinami jusliniai potroš- kiai, kai pažabojamas *Id* ir sutramdomas kūninis geismas, atsiranda erdvės aukš- tesnėms kultūrinėms, meninėms ir socia- linėms žmogaus dvasios vertybėms, su- siklosto palankios sąlygos jaunos, brę- stančios asmenybės ugdymui.

Priešingu atveju, t.y. „visiškai prasi- veržus seksiniam potraukiui auklėjimo galimybės, – pasak Freudo, – praktiškai išnyksta“⁹, o sunkiai kurtas kultūros sta- tinys palengva ima eižėti ir kiužti. *Ego* virsta asmenybės ir jos aplinkos tarpin- kinu, mėgina tarpusavyje suderinti vi- dinio ir išorinio suvokimo atmainas,

nutiesti tiltą tarp sąmonės ir daiktinio pasaulio. Tačiau ir šiame kelyje *Ego* sėkmė yra nepastovi ir permaininga. Freud'o žodžiais: „Būdamas viduryje tarp *Id* [t.y. vidinio patyrimo] ir realaus pasaulio, *Ego* per dažnai neatsispiria pagundai ir elgiasi kaip meilikautojas, prisitaikėlis ir melagis – panašiai kaip nuovokus valstybės vadovas, kuris siekia įtvirtinti savo valdžią, išsigydamas viešosios nuomonės palankumą“¹⁰.

Tačiau *Ego* atsiduria ne tik tarp suvokimo-sąmoningumo sistemos ir išorinio pasaulio įtakos, bet dar ir patenka į kryžminę ugnį, kurią kursto brožudiška *Id* ir *Superego* nesantaika ir kurią gesinti privalo pats *Ego*. Kas tas *Superego*? Tai *Ego* idealas¹¹, kurio susidarymo užuomazgos siekia ankstyvąją vaikystę, kai jauno žmogaus asmenybė dar tik pavidalinasi, čia šliedamasi prie tėvo, čia glausdamasi prie motinos, ir su vienu, ir su kitu mėgindama užmegzti tapatybės ryšį ir pirmąsį gyvenime susidurdama su elgesio *normomis* bei jų kuriamomis prieštaromis tarp to, ko norima ir geidžiama, kas leidžiama ir skatinama, kas smerkiama ir griežtai draudžiama.

Ego formuojasi drausmindamas *Id*, o *Superego* savo pavidalą įgauna ribodamas *Ego*. Trumpai tariant, *Ego* – tai *Id* kritika, tuo tarpu *Superego* – tai ir paties *Ego*, ir jam priklausančios *Id* kritikos kritika. *Id* būtų galima prilyginti pagoniškam hedonizmui, *Ego* – atlaidžiai katalikybei, *Superego* – skrupulingai ir negailestingai protestantiškai sąžinei. *Superego* – tai visų pirma nuolatinis priekaištavimas sau dėl to, koks esi, bet neturėtum būti, ir to, koks nesi, bet turėtum būti. Taigi asmenybę Freudas vaizduoja kaip trijų gana prieštarų pradų tarpusavio kovą, ku-

rios viduryje įsitvirtinęs ar, tiksliau, įstrigęs *Ego*. Jo tikslas – kiek galima sušvelninti įtampą tarp dviejų subjektyvių kraštutinybių – *Id* ir *Superego* bei dviejų kosminių polių – suvokiančio subjekto ir išorinio pasaulio.

Nuo sielos statikos pereikime prie jos dinamikos, tarytum nuo rymančio statinio – prie tekančios upės. Asmenybę sudaro daugiau ar mažiau pastovūs ir kintantys dėmenys. Pastarieji sąlygoja jos raidą. Freudas, kaip joks kitas psichologas iki jo, visomis išgalėmis pabrėžė pirmųjų žmogaus gyvenimo metų svarbą tolimesniam jo vystymuisi. Tyrinėdamas dinامينius asmenybės pokyčius, jis padarė intriguojamą išvadą, jog ketverių ar penkerių metų mažylis „dažnai jau yra visiškai susiformavęs, vėliau jis tik palaipsniui atskleidžia tai, kas į jį įdėta“¹². Tad nenuostabu, kad jau pats kūdikio gimimas svarbus ne tik biologine, bet ir psichologine prasme.

Pvz., neretai suaugusį žmogų persekiojančios baimės, ypač emocinio jos poveikio šaknys, ieškotinos gimimo akte, kai kūdikis, atskiriamas nuo motinos, patyrė mirtino pavojaus baimę. Ypatingai lemtingi berniukų ir mergaičių raidai yra jų santykiai su tėvais arba globėjais, nes šių santykių supratimu iš esmės remsis tolesnė jų savivoka. Jau ankstyvu laikotarpiu vaikai patenka į savotišką užburta trikampį ir išgyvena vadinamąjį „Edipo kompleksą“. Pvz., berniukas dar žindyimo laikotarpiu prisiriša prie motinos, drauge suartėdamas ir su tėvu. Kurį laiką santykiai su abiem tėvais vystosi lygiagrečiai, tačiau nubudus ir sustiprėjus seksiniam potraukiui, kaip savo geismo objektą berniukas renkasi motiną, siekia išskirtinio jos dėmesio, norėdamas užim-

ti tėvo vietą, jausdamas jam priešystę ir netgi trokšdamas jį pašalinti. Ryšys su tėvu tampa dviprasmiškas – berniukas jį ir gerbia, ir niekina. Tuo pat metu berniuką persekioja baimė už savo piktus kėslus būti nubaustam kastravimu.

Kiekvienas jaunas žmogus vaikystėje įsinarplioja į panašias socialines pinkles ir kaip įmanydamas iš jų vaduojasi. Jis trokšta pasitenkinimo ir žino, kad jo negaus, ir todėl jau nuo pirmų dienų susiduria su tuo, ką Freudas vadina priverstiniu lytinių potroškių atsižadėjimu. Individualios psichikos pagrindinė varmoji jėga glūdi malonumo siekyje. Šiam prigimtiniam polinkiui įvardyti Freudas vartoja terminą *malonumo principas*. Vis dėlto labai anksti vaikai ima suvokti, jog anaipso ne visuomet jie galės patenkinti savo užgaidas. Edipo komplekso atveju juos stabdo patys tėvai, bendraujant su aplinkiniais juos varžo visuomenė. Kauptis neigiamiems, kaustantiems išgyvenimams ir pakartotinai neišsipildant tam tikriems norams, siekį patirti malonumą keičia siekis išvengti nemalonumo. Nuo šiol vadovaujamosi *realybės principu*, o pats perėjimas nuo vieno principo prie kito, pasak Freudo, yra „vienas svarbiausių *Ego* raidos rezultatų“¹³.

Metas susipažinti su psichikos teorija. Pirmiausia apibrėšiu tris kertines sąvokas, kurių semantinėje paunksnėje Freudas nagrinėja ir rūšiuoja žmogaus vidinio pasaulio įvykius. Psichiką jis dalija į sąmoningų ir nesąmoningų reiškinių sritis. Sąmoningiems reiškiniams priklauso visi asmens išgyvenimai, kurių buvimas ir turinys – dedant didesnes ar mažesnes pastangas – jam atsiveria. Nesąmoningi reiškiniai išsiskiria iš du porūšius: minties darinius, kurie esamu metu nėra pasiekę

sąmonės paviršiaus, tačiau panorėjus gali būti įsisąmoninti, Freudas juo vadina *iki-sąmoningais* arba *latentiniais*; bei tuos psichikos procesus, kurie dvasioje nusodinti taip giliai, jog sąmonė jų arba visai nekliudo, arba užčiuopia tik sunkiai ir kryptingai triūsdoma, – tai *pasąmoningi* reiškiniai. Be šių trijų sąvokų – sąmonės, ikisąmonės ir pasąmonės – froidiška psichikos samprata neįkandama.

Jau sakiau, kad irdamasis prieš mąstymo srovę, kuri, išaukštindama sąmonę, kaip kilniausią ir tauriausią žmogaus būseną, nuo Platono laikų dominavo Vakaruose, Freudas teigė, kad „psichiniai procesai savaime yra nesąmoningi, o sąmoningi tėra tik paskiri psichikos gyvenimo aktai ir momentai“¹⁴. Sąmonė – tik ledkalnio viršūnė, o tikrasis psichikos pagrindas yra pasąmonė. Įtakingiausias ir lemtingiausias mūsų minčių, vaizdinių, jausmų, ketinimų bei siekių veiksnys – beje, Freudo supratimu, visiškai *natūralus* veiksnys – yra neįsisąmonintas, dažnai iš principo neįsisąmoninamas. Vadinas, tai, ko apie save nežinome, visokeriopa pranoksta tai, ką žinome. Ir svarbiausia, daugeliu atvejų ši būklė yra *nepakeičiama*, jos nepatobulinsi auklėjimo ar švietimo pastangomis, ji slypi mūsų prigimtyje.

Freudas ypač domėjosi tais pasąmoningais reiškiniais, kuriuos asmuo iš esmės gali įsisąmoninti, bet dėl jam pačiam nesuprantamų priežasčių *išstumia* į tamsiąją psichikos zoną, slėpdamas juos nuo savęs paties. Freudas prisipažįsta, jog „dalykai, valdantys nesąmoningą psichinę mūsų gyvenimą, labai jau svetimi mūsų sąmonei“¹⁵. Aure, mūsų dvasia įsirengusi slėptuvę nuo savęs pačios! O mes, raginami Freudo, tarsi per miglas jau numanome apie tos slėptuvės buvi-

mą, bet vis dar nenutuokiame, kokie turtai arba atliekos, savignyos ar savęs kankinimo padargai ten suversti.

Freudas skiria ontogenetines ir filogenetines pasąmonės ištakas. Pirmuoju atveju jis turi galvoje atskiros asmenybės priešistorę, ankstyvąją kūdikystę ir vaikystę, apie kurią galime sužinoti tik netiesiogiai, psichoanalitiniu būdu atkodudami vėlesnės raidos bruožus. Kartu Freudas puoselėja drąsą hipotezę, pagal kurią „kiekvienas individas vaikystėje glaustai pakartojas visą žmonijos rūšies raidą“¹⁶. Jis spėlioja, kad mūsų laikais per analitinius seansus fantazijų pavidalu pateikiami išgyvenimai – pvz., vaiko tvirkkinimas, lytinio potraukio nubudimas stebint tėvų sueitį, kastravimas – mūsų vaizduotėje taip dažnai šmėžuoja todėl, kad „pirmykštėje žmonių šeimoje [visa tai] buvo realybė ir kad fantazuojantis vaikas tiesiog užpildo asmeninės tiesos spragas priešistorine [giminės] tiesa“¹⁷. (Lieka tik pridurti, jog mūsų psichikoje užsilikusius rūšinio vystymosi pėdsakus arba „archajiškas liekanas“ – dar vienas froidiškas terminas – ypač nuodugnai tyrinėjo žymus Freudo mokinius ir bendražygis Carlos Gustavas Jungas, kuris vėliau pasuko savo keliu ir išplėtojo mokslą apie *kuopinės* pasąmonės „archetipus“ arba „pirmykščius vaizdinius“¹⁸.)

Asmenybė vystosi, grumdamasi su atšiauriu išoriniu pasauliu, taip pat įveikdama savo pačios prieštaras. Varoma malonumo principo ir kūniškos aistros, ji ieško progų savo instinktams pasotinti ar bent numaldyti. Tačiau iš medžioklės pernelyg dažnai parsineša tik menkų laimikį, o neretai ir suvis jokio. *Ego* – alkanas ir nepatenkintas, sudirgęs ir prislėgtas. Panaikinti šios su-

sikaupusios dvasinės įtampos perteklių ir yra psichikos darbas. Vieną iš būdų jau minėjau – tai perėjimas prie realybės principo, malonumo ieškojimą pakeičiant nemalonumo vengimu. Kitas mechanizmas, mažinantis trintį tarp *Ego* ir nenumalšinto lytinio poreikio – tai *priverstinis atsižadėjimas* ir *ištūmimas*.

Priverstiniu kokio nors objekto (pvz., tėvo arba motinos) atsižadėjimu asmuo (pvz., duktė arba sūnus) pripažįsta, kad tam tikromis sąlygomis – pvz., visuomenėje vyraujant tam tikroms dorovinėms pažiūroms – jis privalo atsisakyti savo geidavimų. Šis atsižadėjimas įgyvendinamas energinį reikmės krūvį *sutaurinant* (sublimuojant) ir perkeliant į aukštesnį patyrimo lygmenį, kur neleistinas noras perkeistu pavidalu jau gali būti patenkintas – pvz., viduramžiais iš meilės širdies damai tampant riteriu ir atliekant žygdarbius kovojant su piktadariais, o ne ieškant raktų nuo jos miegamojo durų. Tai pats nekalčiausias perkeltinio pasitenkinimo būdas.

Tačiau esama ir kitos priverstinio atsižadėjimo procedūros, kai siela nebeįstengia pergalėti ją apnikusio kartėlio, nusivylimo ar sąžinės graužimo ir griebiasi paskutinio savo ginklo – visą tą dvasinę kančią ir suirutę ji išstumia kuo toliau nuo savęs, į pasąmonę – tą neišspręstų problemų saugyklą, į kurią grūdamas visas, kas žmogui brangu ir drauge nepasiekiamas, taip brangu, jog vien galvojimas apie tai gyvenimą daro nepakenčiamą! Anot Freudo, susidūręs su *tokia*, iš pažiūros nenugalima vidine priešara, *Ego* neįstengia sukurti sintezės ir netenka vientisumo¹⁹.

Panaudojęs stebuklingą išstūmimo techniką, žmogus dažnai visiškai pamirš-

ta apskritai kada nors patyręs kokių nors keblumų, tam tikru požiūriu jis nutraukia ryšį su savo istorija, nepripažindamas to, ką nugramzdino sąmonėje, ima nebe pažinti savęs, šalinasi to, kas pats yra – turinio, kurį slapta išgujo į sąmonę, ištrėmė anapus sąmonės, vadinasi, į semantinę *nebūtį*. Išstūmimo padariniai ir tolimesnė sąmonės veikla asmenybės gyvenime plečiasi, o tų padarinių ir tos veiklos suvokimas siaurėja. Žmogus galvoja esąs savo poelgių ir minčių šeimininkas, tačiau iš tikrųjų daugelį savo būsenų perleidžia sąsąmoningų procesų savieigai. Jų paviršinė reikšmė nėra tikroji giluminė jų reikšmė.

Tą paviršinę reikšmę Freudas vadina išstumto turinio požymiu arba simptomu. „Kažkoks psichinis procesas nesibaigė normaliai“, o tai, kas nepasiekė tikslo, pakeičiama simptomu²⁰. Psichanalitiko požiūriu, simptomas yra svarbus, nes rodo kelią į sąmonėje slypinčią konfliktinio įvykio atmintį, simptomo turėtojo požiūriu – nes tampa atsižadėto, tikrovėje nepatenkinamo noro pakaitalu. Pvz., vyro bejėgiškumas prieš viršininą darbo metu (tikrasis nepasitenkinimo šaltinis) pakeičiamas perdėtu valios primetinėjimu šeimos nariams – žmonai ir vaikams (pakaitalas). Kai tarp giluminės ir simptominės reikšmių atsiveria neperžengiama praraja – susidaro įvairios neurozės: tarkim, namų šeimininkė, įkyriai ir liguistai tvarkanti savo butą, į dieną kelis kartus šluostanti dulkes ir siurbliuojanti kilimus, taip elgiasi ne kovodama su nešvara, o sąsąmoningai atsiliepdama į vaikystėje patirtą smurtą ar seksualinę prievartą, kurių ji neprisimena, bet prisimena jos sąmonė.

Įsidėmėkime: a) žmogaus psichika skleidžiasi tarp dviejų kraštutinybių – sąmonės ir pasąmonės, b) pasąmonė yra sąmonės pagrindas, c) dažnai už suvokiamo sąmonės turinio slepiasi kitas, nesuvokiamas pasąmonės turinys, kuris ir išreiškia tikrąją žmogaus minčių, jausmų ir poelgių prasmę, d) dažnai sąmonė įkūnija ne aukščiausią tiesos apie save suvokimo pakopą, o įmantriausią šios tiesos nutylėjimo ir iškraipymo mechanizmą.

Jau minėjau, kad pernelyg griežtas sąmonės ir pasąmonės skilimas lemia *neurotinį* asmenybės susidvejinimą, kai neigiami sąmonės išgyvenimai tampa nebeįveikiami ir, slopinant kančią, tremiami ir sandėliuojami sąmonėje. Susidarę simptomai – be to, kad jie virsta grįžtamuoju *simboliniu* ryšiu su sąmonėje užrakintomis tikrosiomis nepasitenkinimo priežastimis – individualaus gyvenimo kokybei yra žalingi, daugiausia pertekliniai veiksmai, kuriais žmogus skundžiasi kaip priverstiniais, nemaloniais arba tiesiog skausmingais. Dažniausiai taip – objektyviai – sprendžia psichologas, tačiau pačiam žmogui atrodo, kad išstumdamas nemalonius potyrius, jis visiškai juos panaikina, nors iš tikrųjų tik pakeičia simptomais, kurie neretai sukelia dar daugiau nepatogumų. Freudo žodžiais, minėtieji veiksmai yra kenksmingi, nes „reikalauja tam tikrų psichinių sąnaudų, antra vertus, papildomų psichinių sąnaudų prireikia jiems įveikti... Dėl šių sąnaudų individui pavaldi psichinė energija gali labai sumažėti, ir jis gali nebepajėgti spręsti svarbių gyvenimo uždavinių“²¹.

Tačiau čia pat Freudas įspėja, jog sąmonės bėgimas į pasąmonę arba neurotiką – į psichinę negalią yra kone visuotinis

procesas, vykstantis kiekviena žmoguje. Visi žmonės yra potencialūs neurotikai, o kai kurie, kovodami su žiauria lemtimi, tokie tampa *neišvengiamai* – nesirgdami jie jaustųsi dar blogiau arba išvis negalėtų išgyventi! Don Kichotui protas grįžta tik mirties patale, o šaunioji jo draugija, priešingai, nori perimti jo beprotystę...! Tad skirtumai yra laipsniniai, o ne rūšiniai, kiekybiniai, o ne kokybiniai. Sveikas žmogus gali sapnuoti košmarus, ligotas – miegoti ramiai. Pagrindinės sveikos ir liguotos psichikos skirtybės išryškėja dienos metu būdraujant, tačiau skiriamoji riba vis dėlto lieka neaiški ir tik praktiška. Freudas drįsta tvirtinti, jog palikus nušalyje visus kiekybinius svarstymus, grynai teoriškai „mes visi esame ligoniai, t.y. neurotikai, nes simptomų atsiradimo sąlygos aptinkamos ir tiriant normalius žmones“²². Kitais žodžiais, visi sveikieji yra daugiau ar mažiau ligoti, visi ligotieji yra daugiau ar mažiau sveiki. Freudas kalba negražindamas:

pasitaiko tokių atvejų, kai gydytojas irgi turi pripažinti, kad neurozė kaip konflikto baigtis yra mažiausiai žalinga ir socialiai priimtiniausia išeitis. Nesistebėkite išgirdę, kad ir gydytojas kartais stoja ligos, su kuria jis grumiasi, pusėn. Jam nedera visais gyvenimo atvejais sprautis į sveikatos fanatiko rolę, jis žino, kad pasaulyje esama ne tik neurotinių bėdų, bet ir realių nepanaikinamų kančių, kad būtinybė gali pareikalauti iš žmogaus paaukoti savo sveikatą ir kad tokia vieno žmogaus auka dažnai leidžia išvengti didžiulės nelaimės daugeliui kitų žmonių. Tad jei galima sakyti, kad neurotikas nuo konflikto kaskart *bėga į ligą*, reikia pripažinti, kad toks bėgimas kartais visiškai pateisinamas, ir gydytojas, kuris tai suprato, pasitrauks tylėdamas ir atjausdamas.²³

Šis prisipažinimas – labai jaudinantis, nuoširdus ir sąžiningas, podraug patvirtinantis, kad psichoanalizė remiasi ne tik klinikiniais atvejais, bet savo išvadomis aprėpia ir tai, ką jau kartą pavadinome rišlia dvasinių procesų sąranga. O pats psichoanalitinis metodas asmenybei tampa ne tik terapine, bet ir profilaktine priemone – taigi tarnauja ne tik susirgimui šalinti, bet ir sveikatai palaikyti.

Vis dėlto jeigu neurozės susidarymas žmogui yra vienintelis būdas išgyventi, – šią mintį nesyk galima išgirsti ir iš Friedricho Nietzche' s lūpų, tik vietoj neurozės kaip būtinas išgyvenimo sąlygas jis nurodo melą ir saviapgaulę, – tuomet lieka atviras klausimas, kaip toli žmogus gali atitrūkti nuo išorinės tikrovės, įskaitant save patį, ir neprarasdamas savo prigimties (galutinio raidos tikslo)? Be abejonės, ligoti yra žmogiška, net jeigu ligoja siela, tačiau – būkime nuoširdūs – dažnai tai yra tik baikštus eufemizmas nenorintiems suprasti, jog psichinė negalia veda *nužmogėjimo* link, tiesa, veda žmogiškai, tačiau kažin ar tai kaip nors švelnina padėtį, žvelgiant iš esmės.

Tad pakalbėkime apie terapiją – būdą, kuriuo asmenybė, padedama psichoanalitiko, sugrįžta į pasaulį, įveikdama ydingas vidines nuostatas, iš naujo derindamasi prie savo aplinkos bei tą aplinką keisdama pagal savo poreikį, gebėjimą ir sumanumą. Štai čia visu savo skaistumu nušvinta mokslinis Freud o optimizmas. Psichoanalitikas siūlo ne saujelę piliulių, ne hipnozės svaigulį, o aibę skvarbių, kruopščiai apgalvotų, į dvasios gelmę nukreiptų pokalbių, kurių esmė – žmogaus *sąmonėjimas*, tamsiuose sielos užkaboriuose pradangintų vaizdinių iškėlimas į sąmonės paviršių. Freud as be at-

vangos tiki – tiesą sakant, tuo tikėjimu grindžiama visa jo teorija ir praktika, – jog bent dalį sąmonės turinio galima sugrąžinti į sąmonę, išstūmimo eigą pasukti priešinga linkme ir iš naujo, stropiai viską permaščius, atgaliniu būdu keisti pačią sąmonę. Asmenybę alinantis simptomai gali reikštis tik nesąmoningai; pats faktas, kad jie yra *simptomai*, turintys perkeltinę prasmę, žmogui negali būti žinomas. Tačiau vos tik nesąmoningi procesai, kuriuos išreiškia simptomai, įsisaūmoninami, neurozės požymiai privalo išnykti.

Minėtas Freudų optimizmas – dvejo pas. Pirma, tai įsitikinimas, jog sąmonę galima bent iš dalies įsisaūmoninti ir netiesiogiai valdyti. Antra, tai atkaklus tvirtinimas, kad šis įsisaūmoninimas bei valdymas iš esmės pagrįsti ne gamtine būtinybe ar neišvengiama lemtimi, o dvasinėmis paties žmogaus galiomis bei daugiau ar mažiau laisvu apsisprendimu keistis iš vidaus. Išryškėja froidiškos terapijos humaniškumas. Anot mokslininko, „neurozė atsiranda dėl savotiško neišmanymo, dėl psichinių procesų, kurie yra žinotini, nežinojimo. Tai labai primena garsųjį Sokrato mokymą, pasak kurio net ydos atsirandančios dėl nežinojimo“²⁴. Reikia tik pridurti, kad žinojimas, apie kurį šneka Freudas, nėra paprasčiausias sugebėjimas mintyse atkartoti kokią nors (vis dar svetimą) idėją. Norint pasveikti,

būtinai tos – iš pradžių beveik visuomet maištavimą keliančios – idėjos *įsisavinti*, lydimas vidinės permainos, kurią lemia tikslingas psichinis darbas. Visai suprantama, kodėl psichoanalitinį gydymą Freudas vadina savotišku *perauklėjimu*²⁵. Psichoanalizė nugriauna „suaugusiųjų“, t. y. „viską išmokusiųjų“, „suprantančiųjų“, „susiformavusiųjų“ kultą, ji, norėdama mus padaryti išmintingesnius, kviečia sugrįžti prie kvailystės ištakų, nes – kaip teigia ji – dvasios srityje tik išmintis laiduoja gerą sveikatą.

Norėčiau trumpai paminėti dar vieną verčiančią suklusti Freudų hipotezę. Savo psichoanalitiniams statiniui, kurį pats kartais vadindavo antstatu, Freudas ieško organinių pamatų. Nagrinėdamas aktualiąsias neurozes (tokias, kurių požymiai yra somatiniai)²⁶, jis aptinka sąsają tarp šių liguistų būsenų ir neigiamo, intoksikacinio bei abstinencinio išorinių nuodugų medžiagų poveikio psichikai. Taip pat svarsto apie kūne veikiančio seksualinio toksino įtaką neurozių susidarymui, toksino, kurio išskiriamas kiekis priklauso nuo lytinės funkcijos ir su ja susijusios medžiagų apykaitos svyravimų²⁷. Čia nevalia leisti į smulkmenas. Svarbiausia įsidėmėti, jog Freudas užčiuopia glaudų priešastinį ryšį tarp žmogaus biologijos ir dvasios, drauge leidamas suprasti, kad bent retkarčiais pirmasis veiksnius yra pajėgus nulemti antrąjį.

IŠVADOS

Nors teoriniai Freudų samprotavimai sklidinai vilties ir tikėjimo, jog tiesa yra prieinama ir dažniausiai visomis išgalėmis siektina ne tik mokslo, bet ir kiekvie-

no individo atveju, vis dėlto jie pasėja ne vieną dvejonę dėl mąstymo patikimumo, savarankiškumo ir teisingumo. Itin dažnai, norėdami suvokti kokią nors mintį,

užuot gilinesi į jos turinį, privalome darytis už jos ribų: organinių medžiagų apytakoje, instinktyvioje *Id* veikloje ar lytiniame geidulyje, tamsiuose pasąmonės labirintuose ar priverstinio atsižadėjimo mechanizme. Trumpai tariant, mūsų žinojimas dažnai nėra tikras žinojimas, tėra kitos, gilesnės ir stipresnės paskatos požymis, neišsipildžiusio noro pakaitalas; mąstymas žmogaus gyvenime nėra pajungtas pačiam sau, jo paskirtis – ne idealiu būdu atspindėti tikrovę, o tarnauti gyvybinėms reikmėms, malonumo ir realybės principams, savisaugos instinktui, mirties baimei ir žūtibūtinėms pastangoms išgyventi. Norom nenorom peršasi metodinė išvada: kadangi mąstymas gimsta iš jo prigimčiai svetimų,

kūniškų poreikių, tai siekiant jį pažinti, pažinti reikia ne jį patį, o juo prisidenčiusius realiuosius veiksnus.

Greta Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio, Karlo Marxo, Friedricho Engelso, Friedricho Nietzsche's ir kitų XIX–XX a. didžiųjų Vakarų mąstytojų Freudas išskyla kaip viena įtakingiausių asmenybių, tradicinę, į mąstymo turinį orientuotą epistemologiją pakeitęs šalutinių minties aplinkybių analize, kuri savo raidos viršūnę pasiekė XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Maxo Schelerio ir Karlo Mannheimo žinojimo sociologijose, ilgainiui į humanitarinius bei socialinius mokslus išismelkdama kaip daugiau ar mažiau visuotinė tyrimo prielaida bei metodika.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Sigmund Freud. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. Iš vokiečių kalbos vertė Austėja Merkevičiūtė. – Vilnius: ALK/VAGA, 1999, p. 260.
- 2 Ten pat.
- 3 Ten pat, p. 18–19.
- 4 Žr. atitinkamai Job 33, 15–7; Pr 40, 8; Dan 2, 27–8; Mt 1, 20; 2, 12–13, 19, 22.
- 5 Immanuel Kant. *Sprendimo galios kritika*. Iš vokiečių kalbos vertė Romanas Plečkaitis. – Vilnius: Mintis, 1991, p. 234–235.
- 6 Sigmund Freud. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*, p. 107.
- 7 Plg. Platonas. *Faidras*. Iš graikų kalbos vertė Naglis Kardelis. – Vilnius: Aidai, ALK, 1996, p. 52 ir kitur.
- 8 Sigmund Freud. *Ego ir Id*. Iš vokiečių kalbos vertė J. Križinauskas ir M. Garbačiauskienė. // *Psichologai apie žmogaus raidą*. Sud. M. Garbačiauskienė. – Kaunas: Šviesa, 1999, p. 314–315.
- 9 Sigmund Freud. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*, p. 283, 18.
- 10 Sigmund Freud. *Ego ir Id*, p. 331.
- 11 Ten pat, p. 319.
- 12 Sigmund Freud, *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*, p. 323.
- 13 Ten pat, p. 324, 323.
- 14 Ten pat, p. 17.
- 15 Sigmund Freud. *Dostojevskis ir tėvažudystė*. Iš vokiečių kalbos vertė A. Gailius. // *Grožio kontūrai*. Sud. Bronius Kuzmickas. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 88.
- 16 Sigmund Freud. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*, p. 181.
- 17 Ten pat, p. 337.
- 18 Žr. Karl Gustav Jung. *Four Archetypes: Mother, Rebirth, Spirit, Trickster*. Translated by R. F. C. Hull. – Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1970; Karl Gustav Jung. *Žvelgiant į pasąmonę*. Iš anglų kalbos vertė Jūratė Musteikytė. – Vilnius: Taura, 1994.
- 19 Sigmund Freud. *Dostojevskis ir tėvažudystė*, p. 81.
- 20 Sigmund Freud. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*, p. 267, 273, 313.
- 21 Ten pat, p. 325.
- 22 Ten pat, p. 325, 417.
- 23 Ten pat, p. 346.
- 24 Ten pat, p. 256.
- 25 Ten pat, p. 412.
- 26 Ten pat, p. 350.
- 27 Ten pat, p. 351–352.